

o lidských právech a s přirozeným pohledem nezaujaté lidské myslí.

Naše největší radost — a mé osobní překvapení — z prvního týdne, který uplynul od prvního veřejného vystoupení Charty 77 do mého zatčení jako jednoho z prvních tří mluvčích Charty 77, spočívala v tom, že oněch prvních 250 signatářů beze zbytku pochopilo myšlenku Charty 77 ne jako nějaké jednorázové vystoupení — i to by bylo dost —, ale tak, jak byla míněna — jako začátek souvislé práce a činnosti. Od té doby Charta 77 existuje skoro dva a půl roku, vydala 24 dokumentů, bezpočet sdělení, protestů, dopisů, zastala se bezpečnosti různých osob. Uvnitř Charty 77 vznikla řada dalších iniciativ, jako je třeba VONS — Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, Fond občanské pomoci a další.

To, co v počátcích bylo pouze našim snem, se stalo skutečností. Skutečnost je tvrdá. Nejen proto, že jsme dnes a denně konfrontováni s policií, že všichni signatáři, alespoň ti neaktivnější, jsou podrobováni nepřetržitým persekucím. Naše skutečnost je těžká i proto, že uzavřené společenství, jako je Charta 77, si vždy znovu klade otázky po smyslu své práce, klade si otázku, zda není příliš izolováno od celé společnosti, zda není příliš radikální, příliš odlišné z hlediska celé společnosti, zda neznamená pro celou společnost nepřijatelnou cestu.

To všechno jsou složitosti a problémy naší práce — ale ať jsou sebevětší, Charta 77 žije, existuje a pracuje, je tím, čím měla a chtěla být od samého počátku.

To samo je velikou změnou, velikou událostí v dějinách naší země v tomto desetiletí.

(Přepis z magnetofonového pásky, který Václav Havel namíchal krátce před svým zatčením v květnu 1979)

MOC BEZMOCNÝCH

Památce Jana Patočky

I

Východní Evropou obchází strašidlo, kterému na Západě říkají "disidentství".

Toto strašidlo nespadlo s nebe. Je přirozeným projevem a nevyhnutelným důsledkem současné historické fáze systému, jímž obchází. Zrodila ho totiž situace, kdy tento systém už dávno není a z tisícových důvodů už nemůže být založen na čisté a brutální mocenské svévůli, vylučující jakýkoliv nekonformní projev, kdy je ale na druhé straně už do té míry politicky statický, že téměř znemožňuje, aby se takový projev natrvalo uplatňoval v prostředí jeho oficiálních struktur.

Kdo vlastně tyto tak zvaní "disidenti" jsou? Z čeho "nezávíslych iniciativ", v nichž se "disidenti" spojují, a jaké mají tyto iniciativy reálné šance? Je na místě užívat v souvislosti s jejich působením pojmu "opozice"? Pokud ano, čím taková "opozice" — v rámci tohoto systému — vlastně je, jak působí, jakou roli ve společnosti sehrává, v co doufá a v co může doufat? Je vůbec v silách a možnostech "disidentů" — jako lidí, kteří jsou vně všech mocenských struktur a v postavení jakýchsi "podběčanů" — nějak na společnost a společenský systém působit? Mohou vůbec něco změnit?

Myslím, že úvaha o těchto otázkách — jako úvaha o možnostech "bez-mocných" — nemůže dost dobře začít jinak, než úvahou o *považe moci* v poměrech, kde tyto "bez-mocní" působí.

Naš systém bývá nejčastěji charakterizován jako *diktatura*, totiž diktatura politické byrokracie nad nivelizovanou společností.

Obávám se, že už samo toto označení – byť jinak jakkoli pochopitelné – skutečnou povahu moci v tomto systému spíš zatemňuje, než osvětluje.

Co se nám totiž pod tímto pojmem vybavuje?

Řekl bych, že je v našem povědomí tradičně spojen s představou určité poměrně malé skupiny osob, která se v nějaké zemi násilím zmocní vlády nad většinou společnosti; která opírá svou moc odkryté o přímé mocenské nástroje, jimiž disponuje; a kterou lze poměrně snadno sociálně oddělit od ovládané většiny. K této "tradiční" či "klasické" představě diktatury jaksi bytostně patří předpoklad její dočasnosti, historické efemérnosti a nezakotvenosti; její existence se nám zdá být těsně svázána s životem osob, které ji nastolily; bývá to záležitost spíš lokálního rozsahu a významu a až už se taková diktatura legitimuje tou či onou ideologií, svou moc přeci jen odvozuje především od počtu a zbroje svých vojáků a policistů. Jako své hlavní nebezpečí přitom chápe možnost, že se objeví někdo, kdo bude po této stránce vybaven lépe a kdo vládnoucí skupinu svrhne.

Myslím, že už docela vnějškový pohled musí napovídat, že systém, v němž žijeme, má s takovouto "klasickou" diktaturou pramálo společného:

1/ Není lokálně omezený, ale panuje naopak v celém ohromném mocenském bloku, ovládaném jednou ze dvou současných supervelmocí. A i když má přirozeně své rozmanité dobové a místní zvláštnosti, jejich rozsah je zásadně ohraničen rámcem toho, co ho na celé ploše mocenského bloku spojuje: nejen, že je všude na těchž principech a týmž způsobem strukturován /tj. způsobem vyvinutým vládnoucí supervelmocí/, ale navíc je ve všech zemích skrz naskrz prorostlý sítí manipulačních nástrojů velmocenského centra a totálně podřízen jeho zájmům. Tato okolnost – v "patovém" světě nukleární rovnováhy supervelmocí – mu dává

ovšem ve srovnání s "klasickými" diktaturami nebývalou vnější stabilitu: mnohé lokální krize, které by v izolovaném státě vedly ke změně systému, mohou zde být řešeny mocenskými zásahy zbývající části bloku.

2/ Jestli ke "klasickým" diktaturám patří jejich historická nezakotvenost – mnohdy se jeví jen jako jakési výstřelky dějin, nahodilé výsledky nahodilých sociálních procesů či lidských a davových sklonů – , pak o našem systému něco takového zdaleka tvrdit nelze: i když se v něm původním společenským hnutím, z jejichž sociálního a myšlenkového zážemí vyrůstal, už dávno celým svým vývojem odcizil, přesto autentická těchto hnutí /myslím tím dělnická a socialistická hnutí 19. století/ mu dává nepopíratelně historické zakotvení; je to určitá pevná půda, o níž se mohl oprátně neoh jeho vývoj postupně konsolidoval v onu zcela novou sociální a politickou realitu, kterou dnes je a jako která už pevně vrostla do struktury světa a moderní doby. K tomuto historickému zakotvení patřilo i dobré pochopení sociálních rozporů doby, z něhož původní hnutí vycházelo; že už v samém jádře tohoto "dobrého pochopení" byla geneticky přítomna dispozice k tomu obłudnému zcizení, jež přinesl další vývoj, není přitom podstatné; ostatně i tento prvek organicky vyrůstal z dobového klimatu a i on měl tedy cosi jako své "zakotvení".

3/ Jakými dědictvím onoho původního "dobrého pochopení" je další zvláštnost, kterou se náš systém liší od různých jiných moderních diktatur: disponuje nepoměrně konciznější, logicky strukturovanou, obecně srozumitelnou a ze své podstaty velice pružnou ideologií, která při své komplexnosti a uzavřenosti nabývá až povahy jakéhosi sekularizovaného náboženství: nabízí člověku hotovou odpočívárnu na jakoukoli otázku, nelze jí dost dobře přijmout jen částečně a její přijetí zasahuje hluboko do lidské existence. V epoše krize metafyzických a existenciálních jistot, v epoše lidského vykořenění, odcizení a ztráty smyslu světa, musí mít nutně tato ideologie zvláštní hypnottickou přitažlivost: bloudícímu člověku nabízí snadno dostupný "domov"; stačí jí přijmout a rázem je vše opět jasné, život dostává

smysl a z jeho horizontu mizí tajemství, otázky, neklid a osamělost. Za tento levný "domov" platí ovšem člověk draho: abdikací na vlastní rozum, svědomí a odpovědnost: vždyť integritní součástí převzaté ideologie je delegování rozumu a svědomí do rukou nadřazených, totiž principů identifikace centra moci s centrem pravdy / v našem případě jde o bezprostřední navázání na byzantský césáro-papismus, v němž nejvyšší instance světská je i nejvyšší instancí duchovní/. Je pravda, že navzdory tomu všemu tato ideologie – aspoň na ploše našeho bloku – příliš velký vliv na člověka už nemá /snad mimo Rusko, kde stále ještě asi převládá nevolnické vědomí s jeho slepě osudovou úctou k vrchnosti a automatickou identifikací se vším, co vrchnost tvrdí, kombinované s velmocenským patriotizmem, pro něž jsou zájmy říše tradičně vyšší než zájmy člověka/. To však není důležité, protože tu úlohu, kterou ideologie v našem systému má /bude o ní řeč/, plní právě tato ideologie – právě proto, že je taková, jaká je – neobyčejně dobře.

4/ K tradiční představě diktatury patří – pokud jde o samu techniku moci – nutně prvek určité improvizace; mocenské mechanismy nejsou většinou příliš fixovány; je to hodná prostora pro náhodnou a neregulovanou svědli; objevují se tu ještě sociálně-mentální i faktické podmínky pro některé formy mocenského odporu; je tu zkrátka hodná porvýchních švů, které mohou praskat dřív, než se celá mocenská struktura stačí stabilizovat. Šedesátiletý vývoj našeho systému v SSSR a jeho zhruba třicetiletý vývoj ve východoevropských zemích /opírající se navíc o některé dávno hotové strukturální modely ruského samoděržaví/ vytvořil naopak – pokud jde o "fyzickou" stránku moci – tak do- konalé a propracované mechanismy přímé i nepřímé moci /pulače celé společnosti, že jako "fyzický" základ moci představují dnes už radikálně novou kvalitu. Jejich účinnost je přitom – nezapomínejme – ještě významně zesilována státním vlastnictvím a centrálně-direktivním řízením všech výrobních prostředků, což dává mocenské strukture neby- valé a nekontrolovatelné možnosti investovat do sebe samé /například v oblasti byrokracie a policie/ a usnadňuje jí –

jako jedinému zaměstnavateli – existenční manipulaci všech občanů.

5/ Jestli pro "klasickou" diktaturu bývá charakteristická atmosféra revolučního vzrušení, herojsmu, obětavosti a nadšeného násilí na všech stranách, pak poslední zbytky takovéto atmosféry ze života v sovětském bloku vyprchaly. Tento blok totiž už dávno netvoří nějakou enklávu, izolovanou od ostatního civilizace výspěšného světa a imunní k procesům, jimiž prochází; je naopak jeho integritní součástí, která sdílí i spolitvoří jeho globální osud. Konkrétně to znamená, že se v naší společnosti nevyhnutelně prosazuje /a dlouhodobá koexistence se západním světem tento vývoj jen urychluje/ v podstatě tatiž hierarchie životních hodnot jako ve vyspělých západních zemích, čili že tu jde de facto jen o jinou podobu konzumní a industriální společnosti se všemi sociálními a duchovními důsledky, které to přináší. Bez zřetele k této dimenzi nelze dobře porozumět ani po- vaze moci v našem systému.

hluboká odlišnost našeho systému – co do povahy mo- ci – od toho, co si tradičně představujeme pod pojmem diktatura, odlišnost patrná, jak doufám, i z tohoto zcela vnějškového srovnání, mne provokuje k tomu, abych pro něj zvolil – čistě pro potřebu těchto úvah – nějaké zvláštní označení. Budu-li ho dále nazývat systémem *Post-totalit- ním*, pak ovšem s plným vědomím, že nejde asi o pojem nejvýstižnější; lepší mne však nenapadá. Oním "post" při- tom nechci říci, že by šlo o systém, který už totalitní není; chci naopak říci, že je totalitní zásadně jinak, než jak jsou totalitní "klasické" diktatury, s nimiž je v našem povědomí pojem totality obvykle spjat.

Okolnosti, o nichž jsem hovořil, tvoří ovšem jen okruh podmiňujících faktorů a jakýsi jevový rámec vlastní mo- censké konstituce post-totalitního systému. Pokusím se nyní ukázat na některé stránky této konstituce.

III

Vedoucí obchodu se zeleninou umístil do výkladu mezi cibuli a mrkev heslo "Proletáři všech zemí, spojte se!"

Proč to udělal? Co tím chtěl sdělit světu? Je skutečně osobně zapálen pro myšlenku spojení proletářů všech zemí? Jde jeho zapálení tak daleko, že cítí neodolatelnou potřebu se svým ideálem seznámit veřejnost? Uvažoval opravdu někdy aspoň chvíli o tom, jak by se takové spojení mělo uskutečnit a co by znamenalo?

Myslím, že u drtivě většiny zelinářů lze právem předpokládat, že o textu hesel ve svých výkladech celkem nepřemýšlejí, natož aby jim vyslovovali něco ze svého názoru na svět.

To heslo přivezli našemu zelináři z podniků spolu s cibulí a mrkvi a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak už léta dělá, že to dělají všichni, že to tak musí být. Kdyby to neudělal, mohl by mít potíže; mohli by mu vyčíst, že nemá "výzdobu"; někdo by ho mohl dokonce namknout z toho, že není loajální. Udělal to proto, že to patří k věci, chce-li člověk v životě obstát; že je to jedna z tisíc "malíčností", které mu zajišťují relativně klidný život "v souladu se společností".

Jak vidět, sémantický obsah vystaveného hesla je zelináři lhotejný, a dává-li své heslo do výkladu, nedává ho tam proto, že by osobně toužil právě s jeho myšlenkou seznámit veřejnost.

To ovšem neznamená, že jeho počín nemá žádný motiv a smysl a že se svým heslem nikomu nic nesděljuje. To heslo má funkci *znaku* a jako takové obsahuje sice skryté, ale zcela určité sdělení. Verbálně by je bylo možné vyjádřit takto: já, zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat; chovám se tak, jak je ode mne očekáváno; je na mne spolehnouti a nelze mi nic vytknout; jsme poslušný a mám proto právo na klidný život. Toto sdělení má přirozeně svého adresáta: je namířeno "nahoru", k zelinářovým nadřízeným, a je zároveň šiftem, kterým se zelinář kryje před případnými udavy.

Svým skutečným významem je tedy heslo zakotveno přímo v zelinářově lidské existenci: zrcadlí jeho životní zájem. Jaký to je však zájem?

Všimněte si: kdyby nařídili zelináři dát do výkladu heslo

"Bojím se a proto jsem bezvýhradně poslušný", nechoval by se k jeho sémantickému obsahu zdaleka tak laxně, přesto, že by se tento obsah tentokrát zcela kryl se skrytým významem hesla. Zelinář by se pravděpodobně zdráhal umístít do své výkladní skříně takto nedvojsmyslnou zprávu o svém ponižení, bylo by mu to trapné, styděl by se. Pochopitelné: je přece člověkem a má tudíž pocit lidské důstojnosti.

Abyste byla tato komplikace překonána, musí mít jeho význaní loajalitu formu znaku, poukazujícího aspoň svým textovým povrechem k jakýmsi vyšším polohám nezištného přesvědčení. Zelináři se musí dát možnost, aby si řekli: Vždyť proč by se koneckonců proletáři všech zemí nemohli spojit?

Znak pomáhá tedy skryt před člověkem "nízké" základy jeho poslušnosti a tím i "nízké" základy moci. Skrývá je za fasádou čehosi "vysokého".

Tím "vysokým" je *ideologie*.

Ideologie jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak ji nebytí; jako atrapa čehosi "nadosobního" a neúčelového, umožňující mu obelhat své svědomí a zamaskovat před světem a před sebou samým své pravé postavení a svůj neslavný "modus vivendi". Je to produktivní – ale zároveň jakoby důstojná – legitimace směrem "nahoru" "dolů" i "do stran", směrem k lidem i k Bohu. Je to závoj, do něhož může člověk zahalit své "propadnutí jsoučnu", své zvržení a svou adaptaci na daný stav. Je to *alibi*, použitelné pro všechny: od zelináře, který může svůj strach o místo zahalit rouškou svého údajného zájmu o spojení proletářů všech zemí, až po nejvyššího funkcionáře, který svůj zájem udržet se u moci může odít do slov o službě dělnické třídě.

Výchozí – onou "alibistickou" – funkcí ideologie je tedy dávat člověku jako oběti i jako opoře post-totalitního systému iluzi, že je v souladu s lidským řádem a s řádem univerza.

Čím menší má nějaká diktatura pole působnosti a čím

fenomén je podřízena čemusi "vyššímu": jakémusi slepému *samopohybu* systému. Člověk — ať už má jakékoli místo v mocenské hierarchii — není pro tento systém něčím "obě", ale jen tím, kdo má tento "samopohyb" nést a kdo mu má sloužit: proto i jeho touha po moci se může trvale uplatňovat jen potud, pokud je její směřování identické se "samopohybem".

Ideologie — jako onen "alibistický" most mezi systémem a člověkem — zakrývá propast mezi intencemi systému a intencemi života; předstírá, že nároky systému vyplývají z potřeb života; je to jakýsi svět "zdání", který je vydáván za skutečnost.

Post-totalitní systém se dotýká svými nároky člověka téměř na každém kroku. Dotýká se ho ovšem v ideologických rukavicích. Proto je život v něm skrz naskrz prorostlý tkání přetvářky a lži: vláda bykracie se nazývá vládou lidí; jménem dělnické třídy je zotročena dělnická třída; všestranné ponižení člověka se vydává za jeho definitivní osvobození; izolace od informací se nazývá jejich zpřístupněním; mocenská manipulace veřejnou kontrolou moci a mocenská svévole dodržováním právního řádu; potlačování kultury jejím rozvojem; rozšiřování imperiálního vlivu je vydáváno za podporu utlačovaným; neshoda projevů za nejvyšší formu svobody; volební fraška za nejvyšší formu demokracie; zákaz nezávislého myšlení za nejvědeckější světový názor; okupace za bratrskou pomoc. Moc je v zajištění vlastních lží, proto musí falšovat. Falšuje minulost. Falšuje přítomnost a falšuje budoucnost. Falšuje statistické údaje. Předstírá, že nemá všemocný a všeho schopný policejní aparát. Předstírá, že respektuje lidská práva. Předstírá, že nikoho nepronásleduje. Předstírá, že se nebojí. Předstírá, že nic nepředstírá.

Člověk nemusí všem těmto mystifikacím věřit. Musí se však chovávat tak, jako by jim věřil, anebo je musí aspoň mlčky tolerovat, anebo musí aspoň vycházet dobře s těmi, kteří jimi operují.

Už proto však musí žít *ve lži*.

Nemusí přijmout lež. Stačí, že přijal život s ní a v ní.

méné je v něm společnost civilizačně stratifikována, tím se může diktátorova vůle uskutečňovat bezprostředněji: totiž pomocí víceméně "nahé" disciplíny, tedy bez složitého "vztahování se ke světu" a "sebezdučovování". Čím jsou však mocenské mechanismy složitější, čím větší a stratifikovanější společenství obepínají a čím déle historicky působí, tím více jedinců "zvenčí" musí do sebe zapojovat a tím větší význam dostává v prostoru jejich působnosti ideologické "alibi" jako jakýsi "most" mezi mocí a člověkem, po němž moc přistupuje k člověku a člověk přichází k moci.

Už proto hraje ideologie v post-totalitním systému tak významnou roli: to složitě soustrojí složek, stupňů, převodových pák a nepřímých manipulačních nástrojů, neponechávající nic náhodě a mnohonásobně jistící integritu moci, je bez ní — jako svého univerzálního "alibi" a jako "alibi" každého svého článku — prostě nemyslitelné.

IV

Mezi intencemi post-totalitního systému a intencemi života zeje propast: zatímco život směřuje ze své podstaty k pluralitě, k pestrobarevnosti, k nezávislé sebekonstituci a sebeorganizaci, prostě k naplnění své svobody, post-totalitní systém vyžaduje naopak monolitnost, uniformitu, disciplínu: zatímco život chce vytvářet stále nové "nepravděpodobné" struktury, post-totalitní systém mu vnucuje naopak "nejpravděpodobnější stav". Tyto intence systému prozrazují, že jeho nejkvalitnější podstatou je orientace k sobě samému; k tomu, aby byl stále důkladněji a bezvýhradněji "sám sebou", tím, čím je; a aby tudíž stále rozšiřoval svůj akční radius. Člověku slouží tento systém jen do "té míry, do jaké to je nezbytné k tomu, aby člověk sloužil jemu; cokoli "navíc", tedy cokoli, čím člověk přesahuje své předeem vymezené postavení, reflektuje systém jako útok na sebe sama. A má pravdu: každá taková transcendence ho skutečně — jako princip — popírá. Lze tedy říci, že vnitřním cílem post-totalitního systému není, jak se to obvykle při prvním pohledu jeví, pouhé zachování moci v rukách vládnoucí skupiny; tato sebezáchovná snaha jako sociální

Už tím totiž stvrzuje systém, naplňuje ho, dělá ho, je jím.

V

Viděli jsme, že skutečný význam zelinářova hesla nijak nesouvisí s tím, co text hesla říká. Přesto je tento skutečný význam zcela jasný a obecně srozumitelný. Vyplývá to z obecné známosti daného kódu: zelinář deklaroval svou loajalitu – a nic jiného mu nezbyvalo, mělo-li být jeho vyhlášení přijato – jediným způsobem, na který společenská moc slyší: totiž tak, že přijal předepsaný rituál, že přijal "zdání" jako skutečnost, že přistoupil na daná pravidla hry. Tím ovšem, že na ně přistoupil, sám vstoupil do hry, stal se jejím hráčem, umožnil, aby se hra dala hrát, aby vůbec pokračovala, aby prostě byla.

Je-li ideologie původně "mostem" mezi systémem a člověkem "jakožto člověkem", pak ve chvíli, kdy člověk na tento most vstoupí, stává se zároveň mostem mezi systémem a člověkem jakožto jeho součástí. Pomáhá-li tedy ideologie původně – svým působením "ven" – konstituovat moc jako její psychologické "alibi", pak od okamžiku, kdy je přijata, ji konstituuje zároveň i "dovnitř" jako její přímá složka: začíná fungovat jako hlavní nástroj rituální/unitaromocenské komunikace.

Celá mocenská struktura, o jejíž "fyzické" členitosti byla už řeč, by totiž nemohla existovat, kdyby tu nebyl určitý "meta-fyzický" řád, který všechny její články váže dohromady, propojuje a podřizuje jednotnému způsobu "sebevykazování"; který dává jejich chodu "pravidla hry", totiž určité regule, limity a zákonnosti. Je to základní a celé mocenské strukturuje společný a ji integrující komunikační systém, umožňující jí vnitřní dorozumívání a přenos informací a instrukcí; je to jakýsi soubor "doprovádních předpisů" a "orientačních tabulí", zajišťujících jejímu chodu formu a rámec. Tento "meta-fyzický" řád je zámkou vnitřní soudržnosti totalitní mocenské struktury; je to její "tmel", vazebný princip, nástroj její disciplíny; bez tohoto tmelu by musela – jako struktura totalitní – zaniknout; rozpadla by se do tříště svých jednotlivých atomů, chaoticky se navzájem

64

sražených svými neregulovanými partikulárními zájmy a tendencemi; celá totalitní pyramida moci – zbavena svého tmelu – by se musela tak říkajíc "zhroutit sama do sebe" v jakémisi hmotném kolapsu.

Ideologie jakožto mocenská interpretace skutečnosti je nakonec vždycky podřízena mocenskému zájmu; proto má bytostnou tendenci emancipovat se od skutečnosti, vytvářet svět "zdání", ritualizovat se. Tam, kde existuje veřejná sou-těž o moc, a tedy i veřejná kontrola moci, existuje přirozeně i veřejná kontrola toho, čím se moc ideologicky legitimuje. V takových poměrech tedy vždycky plodí určité korektivy, zabraňující ideologii, aby se od skutečnosti úplně emancipovala. V podmínkách totality ovšem tyto korektivy mizí a nic tudíž nestojí v cestě tomu, aby se ideologie stále víc vzdalovala skutečnosti a aby se postupně změnila v to, čím je v post-totalitním systému: ve svět "zdání", v pouhý rituál, ve zformalizovaný jazyk, zbavený sémantického kontaktu se skutečností a proměněný v systém rituálních znaků, nahrazujících skutečnost pseudoskutečností.

Ideologie se ovšem zároveň stává, jak jsme viděli, stále důležitější složkou a oporou moci – jako její "alibistická" legitimace i jako její vnitřní vazebný princip. S růstem tohoto významu a s postupující emancipací od skutečnosti získává zvláštní reálnou sílu, sama se stává skutečností, byť s *skutečností svého druhu*, která má na určitých rovinách /a především "uvnitř" moci/ nakonec větší váhu než skutečnost jako taková: stále víc záleží na bravuře rituálu než na reálné skutečnosti, která se za ním skrývá; význam jeví nevyplývá z nich samých, ale z jejich pojmového začlenění do ideologického kontextu; skutečnost nepůsobí na téže, ale téže na skutečnost. Moc se tak posléze vztahuje víc k ideologii než ke skutečnosti; z téže čerpá svou sílu; na téži je zcela závislá.

To ovšem vede nevyhnutelně k tomu, že téže, respektive ideologie, nakonec přestává – paradoxně – sloužit moci, ale moc začíná sloužit jí; ideologie jako by moci "vyvlastňovala moc"; jako by se sama stávala diktátorem. Zdá se pak, že téže sama, rituál sám, ideologie sama rozhoduje

65

o lidech, nikoli tedy lidé o ni.

Je-li ideologie hlavní zárukou vnitřní konsistence moci, stává se zároveň i stále významnější zárukou její kontinuity: zatímco v "klasické" diktatuře je nástupnictví vždycky poněkud problematickou věcí – případní adepti se vlastně nemají čím srozumitelně legitimovat a jsou vždy znovu odkázáni na "nahou" mocenskou konfrontaci – v post-totalitním systému se moc přenáší z osoby na osobu, z garnitury na garnituru a z generace na generaci podstatně hladším způsobem: na výběru nástupců se totiž podílí nový "king-maker": rituální legitimace; schopnost opřít se o rituál, naplnit ho, využít, nechat se jím tak říkajíc "nést vzhůru". Samozřejmě: i v post-totalitním systému existuje boj o moc, většinou dokonce daleko brutálnější než v otevřené společnosti /není to totiž boj veřejný, egulovaný demokratickými pravidly a podléhající veřejné kontrole, ale boj skrytý, zákulisní: stěží si lze vzpomenout na případ, že by se střídal v nějaké vládnoucí komunistické straně vedoucí tajemník, aniž by různé branné a bezpečnostní složky měly přinejmenším pohotovost/. Ten to boj však přeci jen nikdy nemůže – na rozdíl od poměrů v "klasické" diktatuře – ohrozit samu podstatu systému a jeho kontinuitu. Maximálně způsobí otřes mocenské struktury, která se však rychle vzpamatuje – právě proto, že její základní vazivo – ideologie – zůstane neporušeno: ať totiž střídá kdokoliv kohokoliv, vždy to je možné jen na pozadí a v rámci společného rituálu: nikdy se to nemůže stát jeho popřením.

Tento "diktát rituálu" vede ovšem k tomu, že moc se zřetelně *anonymizuje*; člověk se téměř rozpouští v rituálu, nechává se jím unášet a mnohdy se zdá, jako by to byl rituál sám, co vynáší lidi z přítomnosti na světo moci: anebo ně- ní snad pro post-totalitní systém charakteristické, že na všech úrovních mocenské hierarchie jsou individuality stále víc vytěšňovány lidmi bez tváře, loutkami, uniformovanými sluhy rituálu a mocenské rutiny?

Samočinný pohyb takticky odlišňované a anonymizované moci je jednou z dimenzí onoho základního "samopohybu"

systému; jako by si diktoval tohoto "samopohybu" sám vybíral do mocenské struktury lidi bez individuální vůle; jako by tento "diktoval fráze" sám zval k moci "frázovitě lidi" jako nejlepší garanty "samopohybu" post-totalitního systému.

Západní "sovětologové" často přeceňují roli jedinců v post-totalitním systému a přehlížejí, že vedoucí osoby – navzdory nesmírné moci, kterou jim centralistická struktura moci dává – nejsou mnohdy ničím víc než jen slepou funkcí zákonitosti systému, zákonitostí, které navíc ani sami nereflektují a nemohou reflektovat. Ostatně zkušenost nás přece dostatečně poučuje, oč silnější než vůle jedince se vždy znovu ukazuje být "samopohyb" systému; pokud nějaký jedinec určitou individuální vůli má, musí ji dlouho skrývat za rituálně-anonymní maskou, aby měl vůbec v mocenské hierarchii šanci, a když se pak v této hierarchii prosadí a svou vůli se pokusí uplatnit, dříve nebo později ho "samopohyb" svou ohromnou setrvačnou silou přemůže a on je buď z mocenské struktury vypuzen jako cizorodé tělíčko, anebo postupně donucen na svou individualitu rezignovat, splynout opět se "samopohybem" a stát se jeho sluzebníkem téměř nerozpoznatelným od těch, co byli před ním, i od těch, co přijdou po něm. /Vzpomeňme například na vývoj Husákovy či Gomulkův./ Nutnost neustále se krytým rituálem a vztažovat k němu způsobuje, že často i osvědčenější příslušníci mocenské struktury jsou tak říkajíc "propadlí ideologii": nedokážou nikdy dohlédnout až na dno "nahé" skutečnosti a vždy ji zamění – byť třeba až v poslední chvíli – za ideologickou pseudoskutečnost. /Jednou z příčin, proč Dubčekovo vedení v roce 1968 nedokázalo být na vyšší úrovni, je podle mého názoru právě to, že se v mezích situací a v "posledních otázkách" nedokázalo nikdy úplně vyprostit ze světa "zdání". /

Lze tedy říct, že ideologie – jako nástroj vnitromocenské komunikace, zajišťující mocenské strukturu vnitřní soudržnosti – je v post-totalitním systému něčím, co *přesahuje "fyzickou" stránku moci*, co si ji do značné míry podmanuje a co tudíž zajišťuje i její kontinuitu.

Je to jeden z pilířů vnější stability tohoto systému.

Tento pilíř však stojí na vratkém základě: totiž na lži. Osvědčuje se proto jen pouud, pokud je člověk ochoten žít ve lži.

VI

Proč musel vlastně náš zelinář postavit své vyznání loajality až do výkladní skříně? Což neprokázal svou poslušnost už dostatečně různými interními nebo poloveřejnými způsoby? Na odborových schůzích hlasoval přece vždycky tak, jak měl; do různých soutěží se zapojil; vořeb se sporádaně účastnil; ba i "antichartu" podepsal. Proč se musí deklarovat ještě veřejně? Vždyť lidé, kteří mi její jeho výklad, se tam rozhodně nezastávají proto, aby si přečetli, že proletáři všech zemí by se měli podle zelinářova názoru spojit. To heslo prostě něčtou, ba lze předpokládat, že je ani nevidí: zeptáte-li se paní, která se před výkladem zastavila, co tam bylo, určitě vám řekne, jestli dnes mají rajčata, ale s největší pravděpodobností si vůbec neuvědomí, že tam bylo i heslo, natož aby si vzpomněla, které to bylo.

Požadavek, aby se zelinář vyjádřil veřejně, se zdá být nesmyslný. Nesmyslný ale není. Lidé jeho heslo sice nevnímají, nevnímají ho však jen proto, že taková hesla jsou i v jiných výkladech, na oknech, na střeších, na elektrických sloupech, prostě všude; že tedy tvoří cosi jako *panoráma jejich každodennosti*. Toto panoráma – jako celek – si ovšem uvědomují velmi dobře. A čím jiným je zelinářovo heslo než malou součástíkou tohoto velkého panorámatu?

Důvodem, proč zelinář musel dát heslo do výkladu, není tedy naděje, že je někdo bude číst nebo že někoho o něčem přesvědčí, ale něco jiného: aby spolu s tisíci jiných hesel tvořilo právě ono panoráma, o němž všichni dobře vědí. Panoráma, které má ovšem také svůj skrytý význam: připomíná člověku, kde žije a co je od něho očekáváno; sděluje mu, co dělají všichni ostatní a naznačuje mu, co má dělat i on, nechce-li se vyřadit, upadnout do izolace, "vydělit se ze společnosti", porušit "pravidla hry" a riskovat tím ztrátu svého "klidu" a svého "bezpečí".

Paní, která se tak lhostejně zachovala k zelinářovu heslu, možná ještě před hodinou vyvěšovala na chodbě úřadu, kde pracuje, podobné heslo. Dějala to víceméně automaticky, tak jako náš zelinář, a mohla to tak dělat právě proto, že to dělala na *pozadí celkového panorámatu* a s ohledem na ně, tedy na pozadí toho panorámatu, které spolutvoří i výklad našeho zelináře.

Až přijde zelinář na její úřad, nebude její heslo vnímat, tak jako ona nevnímá jeho heslo. Přesto se ale jejich hesla navzájem podmiňují: obě byla vyvěšena s ohledem na obecné panoráma a tak říkajíc *pod jeho diktátem*, obě však zároveň toto panoráma tvoří a uskutečňují tedy i jeho diktát. Zelinář i úřednice se adaptují na poměry, oba ale – právě tím – ty poměry konstituují. Dělají to, co se dělá, co se má dělat, co se musí dělat, přitom ale – tím, že to dělají – potvrzují, že se to skutečně má a musí dělat. Splňují určitý nárok a tím ho sami dál vznašejí. Metaforicky řečeno: bez zelinářova hesla by nebylo hesla úřednice a naopak, jeden druhému cosi navrhuje k opakování a jeden od druhého tento návrh přijímá. Jejich vzájemná lhostejnost ke svým heslům je jen klamem: ve skutečnosti jeden druhého nutí svým heslem přijímat danou hru a stvrzovat tím i danou moc, jeden druhého prostě pomáhá udržet v poslušnosti. Oba jsou objektem ovládnutí, ale zároveň i jeho subjektem; jsou oběti systému i jeho nástrojem.

Je-li celé okresní město polepeno hesly, která někdo nečte, je to tedy jednak určité osobní sdělení okresního tajemníka krajskému tajemníkovi, zároveň je to však i cosi víc: mály příklad principu *společenské "samototality"*: patří k podstatě post-totalitního systému, že vtaňuje do mocenské struktury každého člověka, nikoli ovšem proto, aby v ní realizoval svou lidskou identitu, ale proto, aby se jí zřekl ve prospěch *identitního systému*, totiž aby byl spolutvořitelem jeho celkového "samopohybu", sluhou jeho samoučelci, aby participoval na odpovědnosti za něj a byl do něj zavlečen a s ním zapleten jako Faust s Mefistofelem. Ale nejen to: aby touto svou zapleteností spolutvořil obecnou normu a vykonával nátlak na své spoluobčany. Ale ne-

jen to: aby se v této své zapletenosti zabydli, aby se s ní identifikoval jako s něčím samozřejmým a nezbytným a aby mohl posleze – sám za sebe – eventuální nezapletení reflektovat jako abnormalitu, jako drzost, jako útok na sebe sama, jako ono "vydělení ze společnosti". Zavlékaje takto všechny do své mocenské struktury, dělá z nich post-totalitní systém nástroje vzájemné totality, oné "samo-totality" společnosti.

Zapletení a zotročení jsou ale opravdu všichni: nejen zelináři, ale i předsedové vlád. Různé postavení v mocenské hierarchii zakládá jen různost této zapletenosti; zelinář je zapleten málo, ale také málo může; předseda vlády může přirozeně víc, ale za to je zase daleko zapletenější. Nesvobodní jsou ovšem oba, jen každý trochu jinak. Nejvládnějším partnerem této zapletenosti člověka není tedy druhý člověk, ale systém jako samoúčelná struktura. Postavení v mocenské hierarchii diferencuje lidi co do míry odpovědnosti a viny, nikomu však nedává odpovědnost a vinu bezvýhradnou a nikoho na druhé straně z odpovědnosti a viny úplně nevyvazuje. Konflikt mezi intencemi života a intencemi systému se tedy nepromítá do konfliktu dvou sociálně od sebe ohraničených komunit a jen zběžný pohled dovoluje – a to ještě jen přibližně – dělit společnost na vládcé a ovládané. V tom je ostatně jeden z nejdůležitějších rozdílů mezi post-totalitním systémem a "klasickou" diktaturou, v níž stále ještě lze linii tohoto konfliktu sociálně lokalizovat. V post-totalitním systému vede tato linie de facto každým člověkem, neboť každý je svým způsobem jeho obětí i opo-rou. To, co rozumíme systémem, není tedy pořádek, který by jedni vnucovali druhým, ale je to něco, co prostupuje celou společností a co celá společnost spoluroví, něco, co se sice zdá být nezachytitelné, neboť to má povahu pouhého principu, co je však ve skutečnosti "zachyceno" celou společností jako důležitý aspekt jejího života.

Ze člověk vytvořil a denně vytváří samoúčelný systém, kterým sám sebe zbavuje své nejvládnější identity, není tedy nějaké nepochoptitelné nedorozumění dějin, nějaké jejich iracionální vykojení či důsledek nějaké diabolické vyšší

vůle, která se z neznámých důvodů rozhodla část lidstva tímto způsobem trápit. Mohlo se to stát a může se to stát jen proto, že v moderním člověku jsou zřejmě určité dispozice k tomu, aby takový systém vytvářel nebo aspoň snášel; je v něm zřejmě cosi, na co tento systém navazuje, co zrcadlí a čemu vyhovuje; něco, co v něm paralyzuje každý pokus může k tomu být nucen jen proto, že je takového života schopen. Nejen tedy, že systém odcizuje člověka, ale odcizený člověk zároveň podpirá tento systém jako svůj bezděčný projekt. Jako pokleslý obraz své vlastní pokleslosti. Jako dokument svého selhání.

V každém člověku je samozřejmě přítomen život ve svých bytostných intencích: v každém je kus touhy po vlastní lidské důstojnosti, mravní integritě, svobodné zkušenosti bytí, transcendenci "světa jsoucen"; každý ale zároveň ve větší či menší míře je schopen smířit se s "životem ve lži", každý se nějak propadá do profánního zveřejnění a účelovosti, v každém je kousek ochoty rozpustit se v anonymním davu a pohodlně s ním téct řečištěm pseudoživota.

Dávno tu tedy nejde o konflikt dvou identit.

Jde o cosi horšího: o *křizidentitu samé*.

Velmi zjednodušeně by se dalo říci, že post-totalitní systém vyroste na půdě *historického setkání dikta-tury s konzumní společností*: či nesouvisí snad tak obsáhle adaptace na "život ve lži" a tak snadné rozšíření společenské "samo-totality" s obecnou nechuť konzumního člověka obětovat něco ze svých materiálních jistot své vlastní duchovní a mravní integritě? S jeho ochotou rezignovat na "vyšší smysl" tvář v tvář zvrnejším lákadlům moderní civilizace? S jeho otevřeností svodům stádní bezstarostnosti? A není nakonec šed a pustota života v post-totalitním systému vlastně jen karikaturně vyhoceným obrazem moderního života vůbec a nejspíše vlastně – byť v nejširší civilizáčnických parametry tak hluboko za ním – ve skutečnosti jakýmsi mementem Západu, odkývajícímu mu jeho latentní směřování?

Představme si nyní, že se v našem zelináři jednoho dne cosi vzbouří a on přestane vyvěšovat hesla jen proto, aby se zalbil; přestane chodit k volbám, o nichž ví, že žádnými volbami nejsou; na schůzích začne říkat, co si opravdu myslí, a nalezne v sobě dokonce sílu solidarizovat se s těmi, s nimiž mu jeho svědomí velí se solidarizovat.

Touto svou vzpourou zelinář vystoupí ze "životu ve lži"; odmítne rituál a poruší "pravidla hry"; znovu nalezne svou poříčenou identitu a důstojnost; naplní svou svobodu. Jeho vzpoura bude pokusem o život v pravdě.

Účet přijde brzy: bude zbaven místa vedoucího a přeložen k závozníkům; jeho plat se sníží; naděje na prázdninovou cestu do Bulharska se rozplyne; bude ohroženo další studium jeho dětí. Nadřazení ho budou šikanovat a jeho spolupracovníci se mu budou divit.

Většina vykonavatelů těchto sankcí nebude ovšem jednat ze svého autentického nutkání, ale prostě pod tlakem "poměrů", týchž poměrů, pod jejichž tlakem zelinář dříve vystavoval svá hesla. Zelináře budou pronásledovat bud proto, že to je od nich očekáváno, nebo proto, aby vykážali svou loajalitu, anebo prostě "jen" na pozadí obecného pánorámatu, k němuž patří i vědomí, že takto se takové situace řešívají, že takto se musí řešit, že tak to zkrátka chodí. Vykonavatelé sankcí se tedy zachovávají v podstatě jen tak, jak se — v té či oné míře — chovají všichni jako součástky post-totalitního systému, jako nositelé jeho "samopohybu", jako drobné nástroje společenské "samo-totality".

Bude to tedy sama mocenská struktura, která prostřednictvím vykonavatelů sankcí — jako svých anonymizovaných článků — zelináře ze sebe vyzhne; bude to sám systém, který ho skrze svou odcizující přítomnost v lidech za jeho vzpouru zřestá.

Musí to udělat z logiky svého "samopohybu" a jeho seobobraný zelinář se totiž nedopustil jen nějakého individuálního poklesku, uzavřeného do své jedinečnosti, ale udělal

něco nepoměrně závažnějšího: tím, že porušil "pravidla hry", zrušil hru jako takovou. Odhalil ji jako pouhou hru. Rozbil svět "zdání", tuto základní oporu systému; narušil mocenskou strukturu tím, že protřel její vazivo; ukázal, že "život ve lži" je životem ve lži; prolomil fasádu "vysokého" a odkryl skutečné, totiž "nízké" základy moci. Řekl, že král je nahý. A jelikož král je skutečně nahý, stalo se něco nesmírně nebezpečného: svým činem oslovil zelinář svět; každému umožnil nahlédnout za oponu; každému ukázal, že lze žít v pravdě. "Život ve lži" může fungovat jako kons titutivní opora systému jen za předpokladu vlastní univerzality; musí obepínat všechno a prostupovat vším; nesnese jakoukoli koexistenci s "životem v pravdě": každé vystoupení z něj ho popírá jako princip a ohrožuje jako celek.

Je to pochopitelné: dokud není "zdání" konfrontováno se skutečností, nejví se jako zdání; dokud není "život ve lži" konfrontován s "životem v pravdě", není tu perspektiva, která by odkrývala jeho lživost. Jakmile se k nim však objeví alternativa, bytostně je ohrožuje v tom, čím jsou, v jejich podstatě a celistvosti. A vůbec přitom nezáleží na tom, jak velký prostor tato alternativa obsazuje: její síla není vůbec v její "fyzické" stránce, ale ve "světle", kterým ozářuje ony opory systému a které vrhá na jejich vratký základ: zelinář neohrožoval přece mocenskou strukturu svým "fyzickým" významem, svou faktickou mocí, ale tím, čím jeho čin přesahoval sám sebe, čím vyzařoval do svého okolí a ovšem nevypočítatelnými důsledky tohoto vyzarování.

"Život v pravdě" nemá tedy v post-totalitním systému jen dimenzi existenciální (vrať člověka k sobě samému, noetickou /odhaluje skutečnost jaká je/ a mravní /je příkladem/). Má navíc i zřetelnou dimenzi politickou.

Je-li základní oporou systému "život ve lži", pak není divu, že jeho základní hrozbou se stává "život v pravdě". Proto ho musí stíhat tvrději, než cokoliv jiného.

Pravda — v nejšířším slova smyslu — má v post-totalitním systému, zvláště v jiném kontextu neznámý dosah: daleko víc a hlavně jinak v něm hraje roli mocenského

faktoru či přímo *politické síly*.

Jak tato síla působí? Jakým způsobem se pravda jako mocenský faktor uplatňuje? Jak se její moc – jakožto moc – může uskutečnit?

VIII

Člověk je a může být odcizován sám sobě jen proto, že je v něm co odcizovat; terémem jeho znásilňování je jeho autentičká existence. "život v pravdě" je tedy vetkán přímo do struktury "života ve lži" jako jeho potlačená alternativa, jako ta autentická intence, na kterou dává "život ve lži" neautentickou odpověď. Jedině na tomto pozadí má "život ve lži" smysl, existuje přece *kvůli* němu: svým "alibistickým" quasi-zakořeněním v "lidském řádu" neodpovídá práce na nic jiného než na lidské směřování k pravdě.

Pod spořádaným povrchem "života ve lži" dříme tedy *skrytá sféra skutečných intencí života*, jeho "skryté otevřenosti" pravdě.

Zvláštní, explozivní a nevypočitatelná politická moc "života v pravdě" tkví v tom, že otevřený "život v pravdě" má svého sice neviditelného, ale přitom všudypřítomného spojence: tuto "skrytou sféru". Z ní totiž vyrůstá, ji oslovuje, v ní nalézá porozumění. Tam je prostor jeho *potenciálního sdílení*. Tento prostor je ovšem skrytý a proto z mocenského hlediska velmi nebezpečný: složitě pohyby, které v něm probíhají, probíhají *v přítomí* – a v okamžiku, kdy se dostávají ve své závěrečné fázi nebo svými důsledky "na světlo" v podobě různých překvapivých otřesů, bývá už pozdě na to, aby je bylo možno obvyklým způsobem utajit – a vyvolávají situaci, před níž společenská moc stojí vždy znovu bezradná, které v ní vždy znovu vyvolávají paniku a nutí ji k neadekvátním reakcím.

Zdá se, že nejpůvodnějším zájemem a východiskem toho, co by se dalo v nejšířím slova smyslu chápat jako "opozice", je v post-totalitním systému "život v pravdě". Konfrontace této "opoziční síly" s danou mocí má ovšem, jak patrně, zásadně jinou podobu, než v otevřené společnosti nebo "klasické" diktatuře: není to původně vůbec konfrontace

na rovině faktické, institucionalizované a kvalifikovatelné moci, opřené o ty či ony přímé mocenské nástroje, ale na rovině docela jiné: na rovině lidského vědomí a svědomí, na rovině existenciální. Akční radius této zvláštní moci nelze evidovat počtem stoupenec, voličů či vojáků, protože se rozprostírá v "páté koloně" společenského vědomí, skrytých intencí života, potlačené touhy člověka po vlastní důstojnosti a naplnění elementárních práv, jeho skutečných sociálních a politických zájmů. Jde tedy o moc, která netkví v síle tak či onak ohraničitelné sociální či politické skupiny, ale především v síle potenciálu, ukrytého v celé společnosti, včetně všech jejích mocenských struktur. Tato moc se tedy neopírá o žádné vlastní vojáky, ale tak říkajíc o "vojáky svého nepřítel", totiž o všechny, kdo žijí ve lži a kdykoli mohou – aspoň teoreticky – být zasaženi silou pravdy /anebo se aspoň z pudu mocensky sebezáchovy na tuto sílu adaptovat/. Je to jakási bakteriologická zbraň, kterou může – když k tomu dozrají podmínky – jediný cívilista odžbrojit celou divízi. Tato moc se neúčastní žádné přímé soutěže o moc, ale působí v mocensky nejjasnějším prostoru lidské existence. Skryté pohyby, které tam vyvolává, mohou však – a těžko předem odhadnout kdy, kde, jak a v jakém rozsahu – vyústit v něco viditelného: v reálný politický čin či událost, ve společenské hnutí, v náhlý výbuch občanské nespokojenosti, v ostrý konflikt uvnitř došed zdnalivě monolitní mocenské struktury či prostě v nezařitelnou změnu společenského a duchovního klimatu. A jelikož všechny skutečné problémy a krizové jevy jsou ukryty pod tlustým příkrovem lži, není nikdy zcela jasné, kdy dopadne ona pověstná kapka, kterou přetěče pohár, a co touto kapkou bude: i proto společenská moc preventivně a téměř reflexivně stíhá každý i sebeskromnější pokus o "život v pravdě".

Proč byl ze své vlastní vyhnán Solženecyn? Rozhodně nikoli jako jednotka faktické moci, tedy proto, že by se některý představitel režimu snad cítil ohrožen nebezpečím, že Solženecyn dosedne na jeho místo; jeho vyhnání bylo něčím jiným; zoufalým pokusem ucpat tento strašný pramen

pravdy, pravdy, u níž nemohl nikdo předem odhadnout, jaké změny ve vědomí společnosti může vyvolat a k jakým politickým otřesům mohou tyto změny jednou vést. Post-totalitní systém jednal způsobem sobě vlastním: chránil integritu světa "zdání", aby chránil sebe.

Příkrov "života ve lži" je z podivné matérie: dokud ne-prodyšně pokrývá celou společnost, zdá se být z kamene; avšak v okamžiku, kdy ho někdo na jediném místě prorazí, kdy jediný člověk zvolá "Král je nahý!", kdy jediný hráč poruší pravidla hry a odhalí ji tím jako hru, všechno se náhle jeví v jiném světle a celý příkrov působí dojmem, že je z pá-píru a že se začne nezadržitelně trhat a rozpadat.

Mluví-li o "životě v pravdě", nemyslím tím přirozené pouze pojmovou reflexi, například nějaký protest nebo do-pis, který napíše skupina intelektuálů. Může to být cokoli, čím se člověk nebo skupina lidí vzbouří proti své manipula-ci: od dopisu intelektuálů až po dělnickou stávku, od rocko-vého koncertu až po studentskou demonstraci, od odepření účasti na volební komedii přes otevřený projev na nějakém oficiálním sjezdu až třeba po hladovku. Jestli post-totalitní systém potlačuje intence života *komplexně* a na komplex-ní manipulaci všech životních projevů je založen, pak je zá-roveň každým svobodným životním projevem neptím o-po-říticky ohrožen, tedy i takovým projevem, kterému by v jiných společenských poměrech nikomu nenapadlo přisuzo-vat nějaký potenciální, natož explozivní politický význam.

Pražské jaro bývá interpretováno jako střetnutí dvou skupin na rovině faktické moci: těch, kteří chtěli systém za-chovat takový, jaký byl, a těch, kteří ho chtěli reformovat. Přitom se ale často zapomíná, že toto střetnutí bylo jen zá-věrečným dějstvím a vnějším výsledkem dlouhého dramatu, odehrávajícího se především a původně v oblasti ducha a svědomí společnosti. A že kdesi na počátku tohoto dramatu byli jednotlivci, kteří dokázali i v nejhroší době žít v pravdě. Tito lidé nedisponovali faktickou mocí a neaspirovali na ni; prostorem jejich "života v pravdě" dokonce ani nemusela být politická reflexe; mohli to být básníci, malíři, hudeb-níci; a nemuseli to být vůbec ani lidé tvořící, ale obyčejní

občané, kteří si dokázali uchovat svou lidskou důstojnost. Těžko lze přirozeně dnes pátrat po tom, kdy a jakými skry-tými a křikavými stezkami ten který pravdivý čin či postoj působil na které prostředí a jak se postupně virus pravdy šířil v tkáni "života ve lži" a nahloďoval ji. Jedno se však zdá být zřejmé: pokus o politickou reformu nebyl příčinou probuzení společnosti, ale jeho konečným důsledkem.

Myslím, že ve světle této zkušenosti lze lépe chápat i sou-časnost: konfrontace jednoho tisíce chartistů s post-totalit-ním systémem vypadá po politické stránce beznadějně. Po-kud se na ni ovšem díváme tradiční optikou otevřeného poli-tického systému, v němž se docela přirozeně vykazuje každá politická síla především svými pozicemi na rovině faktické moci. V této perspektivě by věru taková ministrana neměla žádná šance. Nazíráme-li však tuto konfrontaci na pozadí toho, co víme o povaze moci v post-totalitním systému, jeví se podstatně jinak: nikdo zatím nemůže přesně vědět, co vystoupení Charty 77, její existence a její práce vyvolá-vají ve "skryté sféře" a jakým způsobem se v ní zhodnocuje pokus Charty rekonstruovat v Československu opět občans-ké sebevědomí. Tím méně je možno předvídat, zda, kdy a jakým způsobem se tento vklad někdy promítne do něja-kých faktických politických proměn. To ovšem už patří k "životu v pravdě": jako existenciální řešení vrací člověka na pevnou půdu vlastní identity, jako politikum ho uvrhuje do "hry vabank". Rozhodují se pro něj také proto jen ti, kterým to první stojí za to, aby podstupovali to druhé, ane-bo kteří dospěli k názoru, že jinou alternativu, jak dělat skutečnou politiku, v dnešním Československu nemají. Což je ostatně totéž: dospět k tomu názoru může totiž jen ten, kdo není ochoten obětovat politice svou vlastní lids-kou identitu, respektive kdo nevěří ve smysl politiky, která takovou obět vyžaduje.

Čím důkladněji post-totalitní systém znemožňuje na rovině faktické moci jakoukoli alternativní a na zákonitos-tech jeho "samopohybu" nezávislou politiku, tím zřetelněji se téžísť jeho potenciálního politického ohrožení přesouvá do oblasti existenciální a "pred-politické": "život v pravdě"

— aniž o většinou přímo usiluje — se stává jediným přírodním zájemem a východiskem všech aktivit, které působí proti směru "samopohybu" systému. A i když posléze takové aktivity přerostou rámcem, charakterizovatelným jako pouhý "život v pravdě" — promění se v různé paralelní struktury, hnutí, instituce, začnou samy sebe reflektovat jako politikum, vykonávají reálný tlak na oficiální struktury a začínají de facto působit do jisté míry na rovně faktické moci — vždycky v sobě nesou specifickou pečť svého původu. Proto se mi zdá, že ani tak zvaným "disidentským hnutím", způsobu jejich působení a jejich perspektivám nemůže dobře porozumět ten, kdo nemá neustále na zřeteli zvláštní zájem, z něhož vyrůstají, a kdo se nesnaží tuto zvláštnost v celém rozsahu pochopit.

IX

Hluboká krize lidské identity, způsobovaná "životem ve Lži" a tento život zpětně umožňující, má nepochybně svou mravní dimenzi: projevuje se — mimo jiné — jako hluboká *mravní krize společnosti*. Člověk propadlý konzumní stupnici hodnot, "rozpuštěný" v amalgamu civilizáční stádnosti a nezakotvený v řádu bytí počtem vyšší odpovědnosti, než je odpovědnost k vlastnímu přežití, je člověkem *demoralizovaným*; o tuto jeho demoralizaci se systém opírá, ji prohlubuje, jejím je společenským průmětem.

"Život v pravdě", jako vzpoura člověka proti jeho vnějším postavení je naopak pokusem znovu se chopit své vlastní odpovědnosti; je to tedy akt zřetelně *mravní*. Nejen proto, že za něj člověk musí tak tvrdě platit, ale především proto, že není účelový: tak zvané "vyplácet se" v podobě obecné nápravy poměrů se může a nemusí; po této stránce jde — jak jsem už řekl — o "hru vabank" a stěží si lze představit, že by do ní soudný člověk mohl vstupovat z pouhé kalkulace, že se mu dnešní oběť bude zítra rentovat — byt jen formou obecné vděčnosti. / Je ostatně zcela zákonité, že představitel moci se s "životem v pravdě" tradičně nedokáže vyrovnat jinak, než že mu vždy znovu podsouvají účelovou motivaci — touhu po moci nebo po slávě nebo po

penězích — a snaží se ho aspoň takto zintegrovat do svého světa, t.j. do světa obecné demoralizace.

Stává-li se "život v pravdě" v post-totalitním systému hlavním zájemem jakékoliv nezávislé a alternativní politiky, pak všechny úvahy o povaze a perspektivách této politiky musí nutně reflektovat i tuto jeho mravní dimenzi jakožto *fenomén politický*. / A pokud někomu z přátel jeho revolučně marxistické přesvědčení o "nadvstavbové" odvozenosti morálky zabranuje význam tohoto aspektu v celém rozsahu nazít a tak či onak zakomponovat do svého obrazu světa, je to k jeho vlastní škodě: úzkostlivá věrnost jeho postulatům mu totiž zabranuje rozumět dobře mechanismům svého vlastního politického působení, čímž se sám paradoxně stává tím, z čeho jako marxista tak často podezírá jiné, totiž oběti "falešného vědomí" /

Skutečně: onen zvláštní politický význam mravnosti v post-totalitním systému je úkazem v moderních politických dějinách přinejmenším neobvyklým, úkazem, který by mohl mít — jak se ještě pokusím naznačit — dalekosahlé důsledky.

X

Nejdůležitější politickou událostí v Československu od nástupu Husákovy vedení v roce 1969 bylo nepochybně vystoupení Charty 77. Duchovní klima pro toto vystoupení však nepřipravila žádná bezprostředně politická událost: připravil ji soudní proces s mladými hudebníky kolem skupiny The Plastic People. Proces, v němž proti sobě nestály dvě politické síly nebo koncepce, ale dvojí pojetí života: na jedné straně sterilní puritanismus post-totalitního establishmentu, na druhé straně neznámí mladí lidé, kteří nechťeli nic jiného, než žít v pravdě: hrát hudbu, jakou mají rádi, zpívat o tom, čím skutečně žijí, žít svobodně, důstojně a v bratrství. Byli to lidé bez politické minulosti, žádní uvědomělí političtí opozitanci s nějakými politickými ambicemi, žádní bývalí politici, vyloučení z mocenských struktur. Tito lidé měli všechny možnosti adaptovat se na daný stav, přijmout "život ve Lži" a žít si v klidu a v bezpečí. Rozhodli